

ANDREU HERNÁNDEZ: UN APOTECARI MENORQUÍ IL·LUSTRAT (1744 – 1817)

Josep Miquel VIDAL HERNÁNDEZ
Institut Menorquí d'Estudis (IME)

Els primers trenta anys

Andreu Hernández i Basilis nasqué a Maó l'any 1744, quan l'illa de Menorca era britànica, i morí a la mateixa ciutat el 15 d'abril de 1817. Fou un personatge força interessant de la Menorca il·lustrada i, per als historiadors d'avui, encara és una figura amb molts d'aspectes desconeguts que valdria la pena desvetllar. Recollir el que es coneix i cridar l'atenció sobre el que no es coneix és el propòsit d'aquest treball.

Del seu pare, en sabem que es deia Martí Hernández i que era adroguer, mentre que de la seva mare només en coneixem el nom, Maria Gràcia Basilis.¹ De la història dels seus pares, en sabem poca cosa, només el que ens diu Ramis al seu llibre *Varones ilustres de Menorca*, que no ens aporta cap informació precisa. En aquest treball, l'autor es limita a observar que l'apotecari va néixer de "*padres distinguidos por su cristiandad y la honradez de sus familias*".

Segons el mateix Ramis, Hernández començà els seus estudis aprenent gramàtica llatina i els altres temes que formaven part dels ensenyaments elementals de l'època, i, després, s'interessà especialment per la botànica i la farmàcia, en el coneixement de les quals destacà molt prest. Aquesta darrera frase, si ens atenem al context de l'època, en el qual no hi havia estudis d'aquesta mena ni a l'illa ni fora de l'illa i l'apotecaria era una

¹ Murillo, A., (1993): "Notes per afegir a una aproximació al segle XVIII a Menorca". Dins: *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 6. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 122 [Estudis de llengua i literatura catalana, XXVII]

activitat gremial² -encara que a Menorca no funcionava cap gremi específic per a la professió-, s'ha d'entendre com a indicativa que el jove Andreu Hernández degué aprendre les bases del que després seria la seva dedicació professional llegint llibres i, sobretot, seguint els ensenyaments d'apotecaris ja establerts i treballant amb ells com a ajudant. Fins i tot és possible que hagués après part dels seus coneixements treballant amb el seu pare, perquè que en aquella època no hi havia gran diferència entre els apotecaris i els adroguers.

No sabem quan va obrir Andreu Hernández la seva apotecaria, però podem afirmar amb tota seguretat que l'any 1774 ja estava establert com a apotecari. Aquesta informació es dedueix a partir d'un llistat d'apotecaris en exercici als quals convoca el governador anglès Johnson el mes de maig d'aquest any i en el qual apareix el nom d'Andreu Hernández. El motiu de l'esmentada convocatòria fou llegir-los una normativa que es volia establir a Maó per controlar l'exercici de les professions sanitàries, que en aquells moments no estaven subjectes a cap reglamentació específica.³

Això ens permet afirmar que, quan Hernández va obrir l'apotecaria, no hi havia cap reglamentació establerta i, per tant, devia obrir-la sense cap requisit especial. Fins i tot és possible, pel que s'ha dit abans, que, atesa l'afinitat entre l'ofici d'adroguer i el d'apotecari, Andreu Hernández hagués heretat el negoci del seu pare i l'hagués transformat en una apotecaria afegint als productes propis d'una adrogueria, molts d'ells considerats curatius, els remeis inclosos a les farmacopees de l'època.

La Sociedad Maonesa

La següent informació de la qual disposem sobre Andreu Hernández és de quatre anys més tard, quan el trobam entre els membres fundadors de la *Sociedad Maonesa*,⁴ una associació similar a les acadèmies literàries existents arreu d'Europa en aquella època, creada a Maó l'any 1778. Els objectius principals de la societat, que tenia el català com a llengua oficial, eren formar una biblioteca per als socis i organitzar reunions periòdiques

² Calleja, M. C., (1992): *La Farmacia en la ilustración*, Akal

³ Arxiu Històric de Maó (AHM) U-160, *Plech de Decrets començant el 9 agost 1773 fins 3 febrer 1775. En dit plech ay los Capítols de los Metges, Chirurgians y Apotecaris*, document de 28 de maig de 1744³ *Registre de la Sociedad Maonesa*, Institut Menorquí d'Estudis, Maó, 1991. [Edició i pròleg a cura d'Antoni-Joan Pons i Josefina Salord] [Capcer, 11]

⁴ *Registre de la Sociedad Maonesa*, Institut Menorquí d'Estudis, Maó, 1991. [Edició i pròleg a cura d'Antoni-Joan Pons i Josefina Salord] [Capcer, 11]

durant les quals els seus membres podien fer dissertacions sobre qualsevol tema, generalment humanístic, presentar traduccions al català d'obres estrangeres i, fins i tot, en una ocasió està documentada una discussió sobre una qüestió problemàtica d'ortografia catalana. Es dona la circumstància que, malgrat l'ús del català com a idioma vehicular, formaven part de l'entitat diversos oficials de la guarnició britànica de l'illa i alguns comerciants estrangers.

Dintre de l'esquema organitzatiu de la societat, a Hernández, li va correspondre, suposam que per voluntat pròpia, el càrrec de comissionat, el qual, segons el reglament, tenia la responsabilitat d'adquirir els llibres que la societat decidia comprar, ja fos encarregant-los fora de Menorca, ja fos anant-los a cercar ell mateix. Era un encàrrec feixuc, perquè la majoria dels llibres de l'entitat eren francesos, italians i anglesos, i s'havien de comprar no només fora de l'illa, sinó fora de l'Estat espanyol per dos motius principals: Menorca era anglesa i les seves relacions amb les ciutats espanyoles eren complicades i en segon lloc a l'Estat espanyol funcionava la Inquisició i bona part dels llibres comprats pels menorquins haurien tingut dificultats per ser distribuïts dintre de les fronteres espanyoles.

A través del llibre de resolucions de la *Societat Maonesa* sabem que, molt poc temps després de la fundació de l'entitat, Andreu Hernández realitzà un viatge a Liorna, on va romandre poc més de quatre setmanes per comprar llibres, però no hem trobat cap anotació referida a altres viatges. Segons el document, la resta de compres de llibres que fa la societat, quan es fan personalment fora de l'illa, les realitzen altres membres i, si no, han estat tramesos, se suposa que per correu, a Hernández.

Un fet curiós és que, comprovant la llista d'assistents a cada reunió de la *Societat Maonesa*, només hem trobat el seu nom vuit vegades i, encara més, de les ocasions, també vuit, en què li correspongué actuar com a president de les reunions –aquest càrrec era rotatori entre tots els membres–, només va comparèixer una vegada. Per contextualitzar aquest fet, basta comparar les vuit assistències d'Hernández amb les més de seixanta de Joan Ramis i la cinquantena de David Causse, els més complidors.

I, encara més, Hernández, no només és absent de moltes de les reunions de la societat, sinó que també gairebé mai no fa servir la biblioteca –treu molts pocs llibres i, fins i tot, en una ocasió retorna un llibre el mateix dia d'haver-

lo anat a buscar.⁵ Tampoc no va participar en la vida associativa oferint cap dissertació, mentre que un metge jove, Bartomeu Ramis, que fou admès a la societat tot just retornat a Menorca després de la seva graduació a Avinyó, va pronunciar un *Discurs relatiu a la Botànica*, el qual fou il·lustrat amb l'exhibició de plantes naturals de Menorca,⁶ tema que com veurem, atesa la seva experiència com a apotecari ell estava tant o més capacitat per desenvolupar.

Per tant, sembla que, si no anava a les reunions, ni oferia conferències per exposar els seus coneixements, ni emprava els llibres de la societat –raó per la qual els membres s'hi adherien, el seu interès de pertànyer a l'entitat era molt minso.

Aquesta hipòtesi però, podria ser invalidada pel fet que, per una banda si la seva presència física no es prodiga, per una altra, mai no deixa de trametre el seu vot quan l'assemblea es reuneix per debatre l'admissió d'algun nou membre o algun altre assumpte d'interès per a la vida associativa.⁷ A més, mai no se li fa cap advertiment ni es pren cap tipus de mesura contra ell a conseqüència de les reiterades faltes d'assistència, cosa que els estatuts haurien permès, i fins i tot exigit, la qual cosa ens fa pensar que devia tenir algun motiu que justificava les seves absències; un d'aquests possibles motius, el veurem a l'apartat següent.

De tota manera, no hi va haver gaire temps perquè la conducta d'Hernández resultés punible per a la Societat Maonesa, perquè, encara que la vida d'aquesta institució va ser molt intensa, també va ser molt curta. De fet, a principi de l'any 1779, la societat deixà de ser operativa, segurament a causa dels rumors d'una propera guerra amb Espanya que degueren provocar que els seus components es dediquessin a altres activitats més prioritàries o, tal vegada, a causa de l'ambient dominant, poc propici per al desenvolupament de les qüestions literariofilosòfiques que havien estat centre dels seus afanys des de la seva fundació. El retorn de l'illa a la Corona espanyola l'any 1782 i l'espanyolització cultural de la societat, juntament amb el fet que bona part dels llibres que constituïen la biblioteca de l'entitat estaven prohibits per la Inquisició, propiciaren la dissolució oficial de la societat l'any 1785.⁸

⁵ *Íbid.*

⁶ *Íbid.*

⁷ *Íbid.*

⁸ Salord Ripoll, M., (1987): "Censura i dinàmica cultural a la Menorca borbònica del segle XVIII", *Randa*, 21, 67-82

Hernández, subministrador de corsaris

Una informació molt interessant en relació amb Andreu Hernández ens la proporciona un document datat el 19 de novembre de 1779 en el qual es fa referència al fet que l'apotecari menorquí fou el subministrador de les caixes de medecines de bona part dels nombrosos vaixells corsaris que Anglaterra va armar a Menorca durant la guerra amb Espanya d'aquells anys.⁹ Encara que el document fa referència al subministrament de medecines per part d'Hernández a 21 vaixells sense especificar el període de temps en què es dugué a terme aquest subministrament pensam que aquest encàrrec podia ser molt important econòmicament i proporcionar-li molta feina, perquè, ateses les característiques de les campanyes dels corsaris, és molt probable que cada vaixell necessités més d'una capsa de medecines per any. De tota manera, s'ha de tenir en compte que no sabem si tots els vaixells havien gaudit dels serveis d'Hernández el mateix any.

El que sembla segur és que la feina de preparar aquestes capsas devia ser molt laboriosa, perquè el seu contingut era, d'una banda, molt divers, per la gran quantitat de medicaments diferents que s'hi havien d'incloure, i, de l'altra, molt nombrós, pels molts tripulants que duïen els corsaris. Hernández Sanz, per exemple, va publicar el contingut de la caixa de medecines del corsari *Succés* –encara que en aquest cas el subministrador no va ser Andreu Hernández, sinó un apotecari anomenat Bartomeu Mercadal- i hi havia 41 elements. La majoria eren preparats més o menys complexos, en molts casos fabricats per l'apotecari mateix, com bàlsam universal, oli d'*amigdalís dulci*, emplastre "*vasicator*", plantes medicinals comprades als pagesos o, més freqüentment, obtingudes a un hort terapèutic mantingut per l'apotecari, i elements auxiliars per a cures –l'instrumental propiament quirúrgic el duïa el cirurgià- com benes, trossos de teles, agulles de cap, etc.¹⁰

L'import que el subministrador demana als armadors del corsari per tot el material entregat és de 31 pesos de vuit, 1 ral i 7 doblers. Per tant, si prenem aquesta quantitat com a referència, l'import dels 21 encàrrecs a Hernández podria superar fàcilment el 630 pesos, una quantitat respectable, sobretot si es té en compte que l'apotecari, a més, devia atendre el públic en general, que li devia proporcionar els guanys quotidians que necessitava per

⁹ AHM, RG, 325-2(33)

¹⁰ Hernández Sanz, F. (1924): "Un corsario menorquí" (1779-1781), *Revista de Menorca*, 55-64, 67-90, 131-146, 163-180.

sobreviure ell i la seva família, perquè l'atenció als vaixells corsaris era una activitat esporàdica.

Podríem pensar que aquesta allau de feina, que coincideix en el temps amb la darrera època de la *Societat Maonesa*, seria l'explicació de la seva aparent falta d'interès per l'entitat. També es podria observar que aquesta hipòtesi depèn del nombre de mossos que tingués a la seva apotecaria, perquè el volum d'activitat ens podria fer pensar que es podria permetre comptar amb prou ajudants per fer les tasques més mecàniques. Tanmateix, atès, el caràcter temporal d'aquests encàrrecs, sembla que no fou així, perquè, en una carta escrita molt poc temps després de l'època a la qual ens referim, es queixa explícitament que només compta amb un sol mossos per tenir cura de l'atenció de la seva apotecaria¹¹

Andreu Hernández, apotecari titulat

Tot just retornada Menorca a la Corona espanyola, Andreu Hernández es desplaçà a Madrid per obtenir un títol d'apotecari que fos vàlid d'acord amb la reforma de la sanitat promoguda per Carles III. En aquella època, el *Real Protomedicato* s'havia dividit en tres audiències segons les especialitats sanitàries i, així, Hernández es va examinar davant el tribunal del Protofarmacèutic presidit pel protofarmacèutic José Martínez Toledano. No s'ha conservat el títol ni cap còpia, però la realitat del fet sembla fora de tot dubte, perquè és esmentat en molts de documents municipals que s'han conservat, i en els quals es parla d'altres nomenaments d'Hernández. Cap d'ells, però, ens diu l'any en què l'apotecari es desplaçà a Madrid per fer l'examen, per la qual cosa ens hem de refiar de Ramis,¹² que ens dona la data de 1756, data que ha estat recollida per altres autors i que és coherent amb els altres nomenaments dels quals va ser objecte Hernández els següents anys.

Aquest fet resulta significatiu, perquè és l'únic apotecari menorquí que es desplaçà a Madrid per passar aquest examen. Als altres, per algun motiu que desconeixem, els surt més a compte continuar amb la seva situació il·legal o al·legal. I és que no és fins al final de la segona dècada del segle XIX que es produeix una completa regularització a Menorca de la professió

¹¹ Archivo del Real Jardín Botánico de Madrid (ARJBM), 5ª Divisió, núm. 6, I, 21, 2, 21, Hernández a Palau, 27 de març de 1785. Agraïxo al professor Emilio Fernández-Galiano haver pogut disposar de fotocòpies d'aquest material.

¹² Ramis i Ramis, J. (1817): *Varones ilustres de Menorca*, Impremta Serra, Maó, pàg. 102-103

farmacèutica¹³. De fet, la manca de titulació adient no era cap entrebanc per als interessats, que segurament aprofitaven el fet que Menorca fou anglesa durant bona part del segle XVIII per eludir la normativa borbònica tot pretextant que havien obtingut el permís per exercir la professió sota una altra administració i, per tant, no els feia falta revalidar el seu títol. Aquesta excusa, almenys, la donen els metges menorquins quan se'ls exigeix una titulació per exercir d'acord amb la normativa espanyola.

Per això resulta peculiar el comportament d'Andreu Hernández. Tal vegada, però, no ho és tant a la llum d'altres nomenaments que va rebre a continuació i que veurem tot seguit, els quals no haurien estat possibles sense aquest títol previ. A més, és molt probable, pel que veurem, que l'examen per a l'obtenció del títol d'apotecari fos també per fer patent el seu acord amb la política de renovació sanitària de Carles III.

Comissionat del *Real Jardín Botánico*

El següent nomenament d'Hernández a la capital del regne fou el de comissionat del *Real Jardín Botánico* de Madrid, nomenament que es produí el 7 de maig de 1783.¹⁴ Aquest càrrec no era només honorífic, sinó que les persones que el rebien, pel fet d'acceptar-lo, es comprometien a trametre plantes i llavors dels seus respectius territoris al *Real Jardín Botánico* per a la seva aclimatació i per contribuir a la realització d'una *Flora española* que recollís la major part possible de les plantes de la península ibèrica i de les illes adjacents¹⁵.

En aquells moments l'obtenció d'un càrrec de comissionat del *Real Jardín Botánico* era important, perquè la figura s'acabava de crear el 1783 i, en un principi, el reglament només preveia l'allistament d'un màxim de trenta comissionats repartits per tot el territori metropolità, encara que més endavant aquest nombre se superà amb escreix. Un altre punt a tenir en compte és que la selecció de les persones per ocupar aquests càrrecs no es feia només d'acord amb la seva preparació botànica, sinó que també es pretenia que poguessin ajudar a defensar i difondre la modernització de les professions sanitàries, i molt especialment de la farmàcia, impulsada per

¹³ Vidal Hernández, J. M. (2000): "Apoecaris i farmacèutics a Menorca abans del segle XX", . A Bujosa, F. ; March, J.; Muntaner, Ll. (Eds.): *La farmàcia a les Illes Balears*, Cooperativa d'Apoecaris, Palma, pp. 71-88.

¹⁴ AHM, RG-110, fs. 22 r i v.

¹⁵ Puerto Sarmiento, F. J. (1988): *La ilusión quebrada. Botánica, sanidad y política científica en la España Ilustrada*. Ediciones del Serbal i CSIC., 194-195.

Carles III i, per tant, se suposa que havien de ser partidaris convençuts d'aquestes noves idees. Per tot això, els comissionats en aquesta primera etapa eren elegits entre els membres d'alguna institució relacionada amb la botànica, entre els aliats de la política del *Protomedicato* de renovació sanitària, eren recomanats per una personalitat il·lustrada, fins i tot, eren persones imposades per algun membre de la família reial¹⁶. Tot açò implica que en el moment de la seva creació, el càrrec de comissionat del *Real Jardín Botánico* era un càrrec amb un no menyspreable pes científic i polític.

En aquest context, el nomenament d'Hernández com a comissionat en una data tan primerenca, resulta si més no poc previsible perquè Menorca acabava de retornar a la Corona espanyola i, per tant, podia semblar rar que la nova Administració ja confiés en un dels seus nous súbdits per un assumpte de relativa importància per a l'Estat i, sobretot, quan ja s'havia nomenat un corresponsal a Mallorca i la tendència de l'Estat borbònic era centralitzar els nomenaments a la capital provincial sense tenir gaire en compte el tema de la insularitat.

Tanmateix, és possible que sigui precisament el fet del retorn de Menorca a la Corona espanyola el que ens permet explicar, sense treure mèrits a Hernández, la rapidesa en nomenar-lo com a comissionat del *Real Jardín Botánico*. I és que la voluntat de la nova Administració de guanyar-se el favor dels nous súbdits va fer que, en una primera època, afavorissin els menorquins amb molts d'aspectes, en comparació amb el tractament que es donava a altres regions de l'Estat espanyol, per contrarestar, d'alguna manera, el que hagués quedat de positiu de la dominació anglesa en la memòria popular. Així, per exemple, l'estructura municipal menorquina heretada de l'època de la Corona d'Aragó es va mantenir a Menorca fins passat el Trienni Constitucional i l'idioma de les actes municipals fou el català fins a la primèria del segle XIX.

A més, s'ha de tenir en compte que alguns juristes menorquins que es traslladaren a Madrid l'any 1782 col·laboraren activament en aquesta tasca d'integració de la societat menorquina dintre de les estructures borbòniques. Aquests juristes actuaren d'intermediaris entre les municipalitats menorquines i l'Administració espanyola i, des de la seva posició a la Cort, defensaren amb major o menor èxit les comeses que els encarregaren i, moltes vegades, també s'ocuparen d'interessos de particulars. No seria, per

¹⁶ Ibid., 259-260

tant, estrany que algun d'aquests personatges influís per promoure la candidatura d'Hernández -lògicament desconegut a Madrid per no comptar amb publicacions ni pertànyer a cap institució acadèmica- a comissionat del *Real Jardín Botánico*, ja fos a instàncies del mateix interessat o simplement amb el seu consentiment.

En aquest punt convé fer esment al fet que Hernández degué anar a Madrid en dues ocasions durant aquesta època, perquè sabem, com hem vist, que l'any 1782 s'examinà davant del protofarmacèutic, per tant, devia traslladar-se a la capital del Regne, hi tornava a ser el juliol de 1783, segons figura a l'encapçalament d'una carta que escriu a José Pérez Caballero, intendent del *Real Jardín Botánico*, per agrair-li el nomenament de comissionat de la institució.¹⁷ Si ens atenem a les dificultats de viatjar per la península ibèrica aquella època, fins i tot podríem pensar que Hernández hagués romàs una temporada llarga a Madrid, des del seu examen de 1782 fins al juliol de 1783, encara que açò no sembla gaire probable, perquè no pensem que pogués deixar tant de temps la seva apotecaria a mans d'un aprenent, llevat que la fortuna que hagués reunit fins aquell moment li permetés de posar-hi al front temporalment un altre apotecari, a qui, a canvi, hauria hagut de cedir bona part dels guanys.

Hernández i els visitadors de farmàcia

Una de les peculiaritats de Menorca en el moment del seu retorn a la Corona espanyola era que la ciutat de Maó comptava amb una institució creada al final de la dominació britànica que controlava l'exercici de les professions sanitàries, l'any 1774, a les quals ens hem referit abans. Aquesta institució, que fou sancionada pel governador anglès de l'època, Johnston, no fou inspirada per la seva Administració, sinó pels jurats de Maó i per un metge de la vila, i, malgrat que rebé el nom de Protomedicat, no tenia res a veure amb els antics protomedicats dels Àustries, que no havien tingut cap ramificació a les Balears, i encara menys, per raons evidents, amb el nou *Protomedicato* de Madrid. A més, el caràcter de la institució espanyola i de la menorquina era molt diferent, perquè la illenca no existia per a la modernització de l'exercici de les professions sanitàries, sinó per al seu control i aquest obeïa més a una concepció gremial de l'exercici d'aquestes professions que a un intent de modernització d'aquest exercici.¹⁸

¹⁷ ARJBM, I, 21, 9,26, Hernández a Perez Caballero, 21 de juliol de 1783.

¹⁸ Per a tots els temes relacionats amb el Protomedicat maonès que s'esmenten en aquest article vegeu : Vidal Hernández, J. M. (1998): *Una societat mèdica a la Menorca britànica*, Institut Menorquí d'Estudis, Maó. 112 p.

Una de les atribucions d'aquesta institució fou la d'efectuar les visites reglamentàries a les apotecaries, comesa que realitzava el protometge acompanyat pels dos apotecaris que figuraven com a examinadors al Protomedicat maonès i uns funcionaris de la Reial Governació. En aquestes visites, que a Menorca, abans de la reglamentació de 1774, havien estat competència municipal i portaven a terme els jurats acompanyats d'un metge, s'havia de comprovar el bon estat de les medecines que emmagatzemava cada apotecari, la seva adequada preparació i, en darrer terme, que les existències de l'apotecaria fossin suficients per atendre les necessitats del poble. En el cas que alguna de les primeres premisses no es complís, els visitadors podien destruir les medecines dolentes i imposar una multa a l'apotecari infractor. Això, com es pot suposar, era motiu de disputes, perquè el fet que la visita a una apotecaria la realitzessin apotecaris amb negocis similars sempre aixecava sospites de parcialitat envers les apreciacions dels visitadors.

Es tracta d'una situació freqüent, com observa un metge anomenat Pons i Portella en un informe que fa per als jurats en relació amb el tema del Protomedicat maonès en el qual recomana la presència, durant les visites a les apotecaries, dels funcionaris de la Reial Governació "*para contener la animosidad de algunos*", referint-se als visitats.¹⁹ Per tot això, no és estrany que, a final de l'any 1783 o a principi de l'any 1784, —els documents no especifiquen la data, però els primers en els quals es parla del tema són de març de 1784— es produeixi un altercat la naturalesa del qual no coneixem perquè els documents no l'especifiquen durant la visita a l'apotecaria d'Hernández. El que sí sabem és que, com a conseqüència d'aquest fet, l'apotecari envia una petició a les més altes instàncies de l'Estat en la qual sollicita que, per lliurar-se de les vexacions dels visitadors elegits pel *reglament anglès de 1774*²⁰, ordeni que la seva apotecaria només pugui ser visitada per apotecaris aprovats pel *Real Protomedicato*.²¹

La petició arriba a aquesta darrera institució, la qual, després de realitzar consultes amb el governador de Menorca, decideix en un document datat a Madrid el 20 de novembre de 1774, que "*por ahora y hasta tanto, que se tome providencia general se visite la Botica de dicho Andreu Hernandez por el Boticario Mayor del Real Hospital de esta Plaza*". És a dir, el document, malgrat que la primera ratlla del paràgraf sembla donar a

¹⁹ AHM, U-88, P. Pons i Portella als jurats de Maó, 20 d'octubre de 1722.

²⁰ El subratllat és nostre.

²¹ AHM, U-135, Antonio Gutiérrez als jurats de Maó, 31 de març de 1784.

entendre una propera solució del tema, sanciona una irregularitat: l'existència del Protomedicat maonès independent de l'homònim estatal. La solució, però, triga uns anys a arribar i el fet real fou que, davant les protestes d'Hernández, al qual hem de suposar defensor de la política sanitària de l'Estat pel seu càrrec de comissionat del *Real Jardín Botánico*, i malgrat la insinuació que fa a la seva petició que el protomedicat maonès és una creació dels antics dominadors britànics —cosa que, com hem vist, només era cert en la forma— l'Administració no reaccionà eliminant el Protomedicat maonès, sinó que es limità a sostreure Hernández de la seva jurisdicció.

Un fet a tenir en compte d'aquesta època és l'existència d'una carta d'Hernández a Palau, el catedràtic segon del *Real Jardín Botánico*, datada a Barcelona el 20 d'abril de 1784. El motiu de la carta és "*para poner en noticia de vmd. Mi feliz arribo a esta capital ...[desde donde] discurro partir para mi Patria*".²² És a dir, a través aquesta carta, ens assabentam que Hernández era a Barcelona de retorn cap a Menorca l'abril de 1784, el que no sabem és d'on venia. El més immediat seria pensar que venia de Madrid, on podia haver anat per arreglar personalment els assumptes que acabam de veure i per preparar un altre nomenament, que veurem en el següent apartat. Això, però, seria suposar massa viatges a Madrid en una època durant la qual transitar pels camins interiors de la península ibèrica era molt pesat i perillós, encara que pensar el contrari, una estada continuada de més d'un any i mig a Madrid, pel que hem observat abans, tampoc sembla prou plausible. De tota manera, encara que no ho poguem escatir a partir de la documentació coneguda actualment, sembla que una o altra alternativa ha de ser certa, perquè l'estada a Madrid d'Hernández en diverses dates sembla incontestable a partir dels documents coneguts.

Hernández individu del *Real Colegio de Boticarios* de Madrid

Una tercera distinció obtinguda a Madrid per Hernández fou la de membre del *Real Colegio de Boticarios* de Madrid. Distinció que li fou concedida el 26 de maig de 1784 segons un certificat que dóna fe del nomenament firmat pel president de la institució, José Diaz Poblet.²³

Aquesta nova informació referent a Hernández duu implícits diversos aspectes que convé destacar. En primer lloc, ens mostra l'apotecari

²² ARJBM, I, 21, 2, 18, Hernández a Palau, 20 d'abril de 1784.

²³ AHM, RG-110, f. 23v

menorquí admès en una altra institució compromesa amb la renovació de l'ensenyament i la pràctica de la farmàcia a l'Estat espanyol, perquè la institució madrilenya, juntament amb el *Real Protomedicato* i el *Real Jardín Botánico* era un altra peça clau, per dur endavant aquesta política de modernització. Aquest tercer nomenament, per tant, sembla indicar que el compromís d'Hernández amb la renovació de la farmàcia era real i que no es tractava d'un fet circumstancial destinat a obtenir determinats avantatges. En segon lloc, ens mostra com eren de sòlides les seves relacions a la capital d'Espanya, perquè, en el termini de dos anys, l'apotecari menorquí rebé les tres màximes distincions a les quals podia aspirar un apotecari espanyol de l'època: el títol de professor de farmàcia del *Real Protomedicato*, el nomenament com a comissionat del *Real Jardín Botánico* i l'admissió al *Real Colegio de Boticarios*. En tercer lloc, els títols obtinguts ens permeten suposar que Hernández devia tenir una preparació i un interès suficient en el camp de la botànica i d'altres relacionats amb l'exercici de l'apotecaria que el diferenciaven clarament de la figura clàssica de l'apotecari sense cap preparació teòrica dispensador de remeis apresos a fabricar per simple imitació d'un mestre. En darrer terme, tots aquests nomenaments semblen significar que Hernández, com alguns dels seus companys de la *Sociedad Maonesa*, una volta recuperada Menorca per la Corona espanyola, s'apressa a ser admès a les institucions que, per a la seva professió, té establertes el nou Estat, i per això mira cap a Madrid en lloc de cap a la veïna Catalunya, cosa que farà un solitari Joan Bals²⁴.

Treballs de botànica

Continuant amb la visió cronològica de la biografia d'Hernández, ens correspon ara ocupar-nos de la seva feina com a comissionat del *Real Jardín Botánico*, de la qual tenim notícies gràcies a la correspondència que s'ha conservat entre el botànic menorquí i el catedràtic segon de la institució, el seu interlocutor oficial, Antoni Palau.

La primera carta que fa referència al tema és datada a Maó el 16 de maig de 1784 i, en ella, Hernández dóna compte de la seva arribada a Maó i adjunta a la carta una primera tramesa de plantes. Aquesta tramesa era poc abundant i el botànic maonès s'excusava davant Palau tot dient-li que aquesta circumstància es devia al fet que, quan arribà a Maó, la temporada era molt avançada i no li fou possible recollir gaires plantes.²⁵

²⁴ Vidal Hernández, J. M., *op. cit.* Pp. 77-79..

²⁵ ARJBM, I, 21, 2, 10, Hernández a Palau, 3 de juny de 1784.

Palau respongué Hernández en una carta, de la qual s'ha conservat l'esberrany, en la qual li feia una sèrie de recomanacions per formar el que el botànic català anomenava una "*Flora Mahonesa*". Segons aquestes recomanacions, Hernández havia de formar dos herbaris secs, amb les plantes convenientment numerades i especificant, en cada cas, la localitat on havia estat trobada, l'ús que li donava la gent del camp, i el nom popular. Una vegada compilada tota aquesta informació, el menorquí l'havia de trametre a Palau a través d'un apotecari de Barcelona anomenat Antoni Sala, que també era corresponsal del *Real Jardín Botánico*. Un cop rebut el material, Palau s'oferia per contestar a Hernández qualsevol qüestió que volgués formular sobre les plantes recollides.²⁶

Al cap d'un mes, el 3 de juliol, Hernández torna a escriure a Palau i li explica que, entre plantes i llavors, ja té recollides una seixantena d'espècies. També l'assabenta que pensava fer arribar tot aquest material amb el primer correu que sortís cap a Barcelona, però que, vistes les indicacions que li ha fet, ha demorat la tramesa per tal de poder incloure totes les informacions que se li sol·liciten.²⁷

A la sisena carta, Hernández comunica a Palau la seva decisió de prescindir del servei d'Antoni Sales com a missatger, perquè s'ha assabentat que algunes trameses no han arribat mai a la seva destinació perquè aquest intermediari no els ha donat el curs requerit. Aquest és el motiu, segons diu, pel qual la darrera tramesa de material, l'ha feta a través d'un prevere menorquí anomenat Josep Carreras que s'havia desplaçat a Madrid per motius personals i que havia duit el material en mà.²⁸

La darrera carta que tenim d'Hernández a Palau porta data de 12 de juliol de 1786. Es tracta d'una carta molt curta escrita per acompanyar una tramesa de llavors de diferents plantes, una de les quals, segons Hernández denominada *Thapsia turbi garganicum*, abans mai no havia estat esmentada a Menorca.²⁹

Després d'aquestes cartes no tenim cap altra referència directa de les relacions d'Hernández amb el *Real Jardín Botánico*, però hem de suposar que, l'any 1793, la mort de Palau el devia obligar a canviar d'interlocutor,

²⁶ Aquest esberrany és al revers de la carta esmentada a la nota anterior.

²⁷ ARJBM, I, 21, 2, 20, Hernández a Palau, 27 de març de 1785.

²⁸ ARJBM, I, 21, 2, 22, Hernández a Palau, 12 de juliol de 1786.

²⁹ ARJBM, I, 21, 2, 23, Hernández a Palau, 12 de juliol de 1786.

un interlocutor del qual desconeixem la identitat. El que és segur és que l'apotecari continuà amb el seu encàrrec de comissionat almenys fins al 1806, perquè sabem que, en aquesta data, va rebre un salconduit del governador militar de Menorca per tal que pogués transitar per tot el territori insular per fer les herboritzacions necessàries per complir amb la seva feina per al *Real Jardín Botánico* sense que ningú li posés cap impediment.³⁰

Un interrogant relacionat amb la col·laboració d'Hernández amb la institució madrilenya ens el planteja la possibilitat que Andreu Hernández hagués format a Maó un petit jardí botànic, com se'ns diu a l'*Enciclopèdia Catalana*.³¹ Això és molt probable pel fet que, a l'època, molts apotecaris tenien un hort terapèutic de la seva propietat i, encara més, Puerto Sarmiento³² diu que gairebé tots els corresponsals del *Real Jardín Botánico* tenien al seu càrrec algun jardí d'aclimatació, docència, investigació o simplement un hort terapèutic. El que no és tan clar és que un llistat de plantes dipositat el segle XIX a la institució madrilenya, esmentat per Fàbregues,³³ sigui, com voldria aquest autor, el catàleg del Jardí Botànic de Maó, almenys sí és el mateix llistat que es conserva actualment a la institució. El llistat que es pot consultar actualment consta de 10 pàgines, i porta per títol *Gener: Plant: Minor: De Menorca*³⁴. Les plantes gairebé sempre són designades amb el seu nom vulgar en castellà i llatí, i en comptades ocasions s'empren noms científics, sempre prelinneans. L'autor del catàleg, segons la cal·ligrafia, sembla ser Andreu Hernández, encara que no es pot assegurar rotundament pel fet que només disposam de la seva correspondència amb Palau per comparar cal·ligrafies.

Tanmateix, el problema no és saber qui fou l'autor del llistat, sinó si realment es tractava de la descripció dels elements d'un jardí botànic, perquè la diversitat d'espècies que apareix sembla massa gran per a un jardí d'una població com Maó. De fet, en el llistat, juntament amb hortalisses i plantes comestibles, hi apareixen espècies arbòries i arbustives a més dels elements naturals de la flora menorquina, la qual cosa suposa que el jardí havia d'ocupar una extensió considerable de terreny i necessitar d'una persona amb molta dedicació per al seu correcte manteniment. Si tal jardí

³⁰ Ramis i Ramis, J., *op. cit.*, p.102

³¹ *Enciclopèdia Catalana*, tom XX, p. yyy

³² Puerto Sarmiento, J., *op. cit.*, pp. 198, 259-260.

³³ Fàbregues, B. (1878): *Biblioteca de escritores menorquines*, Tipografia de Salvador Fabregues, Ciutadella

³⁴ ARJBM, I, 13, 6, 17. Agraeixo al professor Antonio Gonzalez Bueno haver pogut consultar una fotocopia d'aquest document.

hagués estat realitat, sembla que hauria quedat constància de la seva existència en algun altre document, cosa que no ha estat així.

Per tant, la nostra conclusió és que el llistat del *Real Jardín Botánico* és un llistat de les plantes més corrents de Menorca que degué fer Hernández, o fins i tot podia fer referència a una de les seves trameses, i no el del seu jardí botànic, que, com el de molts apotecaris, devia ser un hort terapèutic més modest.

Hernández, examinador d'apotecaries

L'any 1789, malgrat les protestes fetes a l'administració espanyola per part de molts professionals sanitaris de Maó, el Protomedicat maonès encara continuava vigent. Per això, quan dimiteix l'examinador de Farmàcia, Antoni Vinent, que havia estat nomenat apotecari de l'Hospital Militar de Maó, càrrec que era incompatible amb el d'examinador del Protomedicat maonès, encara es proposa una terna d'apotecaris al governador Antonio de Anunciavay perquè n'esculli un altre. En la terna hi figura el nom d'Andreu Hernández i el governador el tria, segons consta al document, pel fet de ser membre del *Colegio de Farmacéuticos de Madrid* i corresponsal del *Real Jardín Botánico*. També afegeix que ha tingut en compte el fet que en la persona d'Andreu Hernández hi concorren "*inteligencia, exactitud, legalidad y demás sumas cualidades*".³⁵

Aquest fet no deixa de sobtar per diversos motius. D'una banda, Hernández, que s'ha enfrontat als examinadors de farmàcia del protomedicat maonès, accepta precisament el càrrec del qual ell no ha volgut reconèixer l'autoritat per visitar la seva apotecaria. D'una altra banda, el protometge, que sembla ser que era qui defensava la continuïtat de la institució sanitària pel seu interès personal, accepta que col·loquin dintre de l'estructura del protomedicat un personatge partidari de la política reformista borbònica i contrari, per tant, als mètodes gremials del Protomedicat maonès.

La resposta a aquestes qüestions és que potser es tractava d'una maniobra de l'Administració espanyola per anar debilitant a poc a poc l'estructura del Protomedicat maonès i propiciar, així, la seva desaparició sense presentar una batalla directa i total. És a dir, va emprar la mateixa estratègia de mà esquerra que utilitzà per eliminar altres institucions menorquines incompatibles amb el centralisme de l'Estat. De fet, la nostra impressió

³⁵ AHM, U-139, *Registre de cartes misives*, Anunciavay als jurats, 7 de juny de 1789.

sobre aquest tema és que el Protomedicat de Maó no va desaparèixer de cop per reial ordre, sinó que es va anar buidant de contingut a poc a poc fins a quedar obsolet.

Un fet ambigu relacionat amb aquest tema va succeir l'any 1791, quan sembla que Hernández encara era examinador de farmàcia. El fet, que s'explica en un document de l'època, fou que durant la visita a les apotecaries d'aquell any es tornaren a produir incidents, encara que, un altre cop, no ens diuen en què consistiren aquests problemes.³⁶

En un principi, podríem pensar que devien ser problemes derivats de l'enfrontament de la concepció modernitzadora de la farmàcia d'Hernández amb unes maneres antigues d'exercir la professió, sense veritable preparació botànica i, encara menys, química. Però el document en el qual es fa referència a aquests fets en parla com si es tractés d'una altra manifestació de les arbitrarietats que el Protomedicat maonès realitzava des de la seva creació.

La veritable explicació podria ser que Hernández volgués aprofitar l'oportunitat que se li oferia per donar un nou tarannà a la institució més d'acord amb les directrius sanitàries de Madrid i que el protometge, present, segons els estatuts, en les visites a les farmàcies, li autoritzés aquest comportament en un intent de mantenir la institució. La posició dels seus coetanis, però, majoritàriament contraris al Protomedicat maonès —encara que no està clar si aquesta posició era deguda a plantejaments més avançats o, pel contrari, més conservadors que els d'aquest—, feia que no acceptessin la seva modernització, sinó només la seva dissolució.

En qualsevol cas, sembla que Hernández continuà com a examinador de farmàcia fins a la definitiva supressió del Protomedicat, l'any 1796, o almenys no s'ha conservat notícia de la seva dimissió. Aquest mateix any, el Consell Municipal decidí que les visites a les apotecaries havien de fer-les els jurats de Maó acompanyats pels metges de la Junta de Sanitat.³⁷

Hernández, subdelegat de farmàcia

No tenim gaires notícies d'Hernández a partir del canvi de segle, però la més important de tota aquesta època es produeix en els darrers anys de la

³⁶ AHM, U-202, Grau Juaneda i altres als jurats i al Consell de la Ciutat de Maó, 20 de juliol de 1791.

³⁷ AHM, U-69, *Llibre d'actes de la Universitat*, folis 372-373.

seva vida. Es tracta del nomenament de subdelegat de farmàcia a Menorca que rep a principi de l'any 1816, un any abans de la seva mort.³⁸ Aquesta delegació fou creada pel visitador de farmàcia de les Balears Bartomeu Antich, pel fet, segons es diu en el text del nomenament, que li han arribat notícies que a Menorca, malgrat els advertiments que havia fet en les seves visites d'inspecció, es donen diversos casos d'intrusisme en l'exercici de la farmàcia. Aquest fet, l'explica per la circumstància de la manca d'una vigilància continuada a l'illa de Menorca i és per açò que decideix crear una subdelegació que pugui exercir permanentment les seves funcions i elegeix per ocupar el càrrec Andreu Hernández, a qui considera el més preparat per a tal comesa.

De fet, l'apotecari Hernández era, sens dubte, el més preparat, però la seva edat en aquells moments, passava dels setanta anys, era excessiva per poder dur l'encàrrec endavant amb una dedicació suficient. Per a ell havia de ser un problema important haver d'actuar com a subdelegat a tota l'illa de Menorca i, per tant, haver de desplaçar-se a tots els pobles de Menorca – almenys a Alaior i a Ciutadella, on hi havia apotecaries-, cosa que no era gens fàcil en aquella època pel mal estat dels camins i per manca de carruatges adients per al transport de passatgers,³⁹ fins al punt que el viatge a Ciutadella des de Maó per a una persona gran resultava ser una experiència esgotadora. Això ens fa pensar que no devia exercir de visitador fora de Maó en gaires ocasions i, fins i tot a Maó, no devia voler gaires complicacions. De fet hi ha un document de l'any 1818 que ens assabenta que en aquest any la titulació dels apotecaris menorquins continuava essent inexistent en la majoria dels casos.⁴⁰

Per tant, creiem que poca feina devia fer Andreu Hernández en els darrers mesos de la seva vida i, si va acceptar el nomenament, fou com a reconeixement als seus mèrits, tal com figura a l'escrit del visitador de Balears.

El misteri de la *Flora menorquina*

Per posar punt i final a aquesta ressenya biogràfica d'Andreu Hernández, ens ocuparem, encara que sigui molt superficialment, de la seva obra i, en primer lloc, d'una suposada *Flora menorquina*. Curiosament, malgrat que

³⁸ AHM, RG-135-2, folis 390r-391r

³⁹ Andreu Adame, C. (1991): "Donación de una galera al Museo de Menorca", *Revista de Menorca*, 1991, II, pp. 259-266.

⁴⁰ AHM, RG-342(0)

fins al present article s'han escrit molt poques ratlles relatives a la trajectòria vital d'Andreu Hernández, en tots els casos es parla d'ell com autor d'aquest treball, el qual es considerava perdut (Ramis, Fàbregues, Arxiduc Lluís Salvador i Hernández Sanz). Tanmateix, si hom considera tot el que diuen aquests autors i d'altres s'arriba a la conclusió que ningú no havia vist mai aquesta obra i de la seva existència només hi ha el testimoni d'un dels seus coetanis, Joan Ramis, i sobre tot del fill d'Andreu Hernández, Rafael Hernández, que l'havia vist treballar en l'esmentada obra però no l'havia vist finalitzada.⁴¹ Per tant, sembla ser que, malgrat tot l'enrenou, aquest treball no existí mai com a obra finalitzada.

Sigui com sigui, és probable que la *Flora menorquina* fos realment una conseqüència del seu càrrec de comissionat del *Real Jardín Botánico*, és a dir, que Hernández estigués formant un herbari propi de plantes menorquines reservant un o diversos exemplars per a ell de tots els que recollia per enviar a l'entitat madrilenya. Si ho feia així, cosa molt probable, podia tenir el projecte de preparar un catàleg amb el nom de les plantes aconseguides i les informacions que de cada una recollia per enviar als seus interlocutors de la capital del Regne. Aquest devia ser l'origen de l'obra esmentada, que el seu autor mai no degué donar per finalitzada potser pel fet de no haver pogut herboritzar tots els indrets de Menorca, cosa gens estranya en aquell temps, o per l'existència de grups de plantes poc coneguts que no havia pogut estudiar, cosa encara més probable.

De la resta de la seva obra sabem que va escriure un *Discurso de los espíritus ácidos minerales dulcificados*, el contingut del qual desconeixem més enllà del que ens indica el títol,⁴² i un treball sobre *Reflexiones sobre la posibilidad de construir Fábricas de Nitro en la Isla de Menorca*. Aquest darrer treball, que segons Fàbregues es va escriure l'any 1810, es conserva manuscrit a l'Arxiu Històric de Maó, i encara que diversos autors, entre ells l'esmentat Fàbregues, l'havien atribuït exclusivament a Rafael Hernández, el fill d'Andreu, a la portada del manuscrit apareixen pare i fill com a autors.

El treball és un informe realitzat per encàrrec del governador militar de l'illa on s'estudia la possibilitat d'establir a Menorca una fàbrica de nitro –en la nomenclatura actual nitrats potàssic-, que és un dels components que s'empren per a l'elaboració de la pólvora. En el treball es tracta d'esbrinar si

⁴¹ Vidal Hernández, J. M. (1991): "Consideracions entorn d'una polèmica il·lustrada", *Revista de Menorca*, 1991, II, pp. 207-208.

⁴² Fàbregues, B. (1875), *op. cit.*

hi hauria a l'illa prou matèria primera i si seria fàcil construir-hi unes instal·lacions per a la seva manipulació. Els autors, a la seva obra, defensen entusiàsticament la possibilitat d'establir aquesta indústria a Menorca i la conveniència i l'oportunitat de fer-ho.

De tota manera, és impossible conèixer quina és l'aportació de cada autor en aquesta obra —el manuscrit és obra d'un callígraf—, si realment la van escriure entre el pare i el fill. Fins i tot, podríem pensar que realment Andreu Hernández no va fer res, sinó que l'informe el va preparar el fill —d'aquí l'autoria que li atribueix Bover, que podia haver-ho esbrinat a través del nét d'Andreu Hernández, que va conèixer personalment— i que el pare es va limitar a firmar per donar major crèdit al que escrivia Rafael, a l'època encara un relativament jove doctor en medicina. O potser el governador l'havia encarregat a Andreu Hernández i ell li va passar l'encàrrec al fill, que havia estudiat a Montpeller i tenia una bona i moderna preparació química, però va firmar el manuscrit com a prova d'aquiescència amb el seu contingut.